

ETHNOGEOGRAAFIA JA FENNOUGRIISTIKA

Etnoste^{*} uurimisega tegelevad mitmesugused teadused, nagu etnograafia, antropoloogia, keeleteadus ja. Et etnoseid kujutavad endast keerulisi dünaamilisi inimeste ühtekuuluvuse vorme, on nende eriprobleemide uurimisel kujunenud ka mitmesuguseid piirdeteadusi. Üheks selliseks on etnogeograafia.

Sidemed etnograafia ja geograafia vahel tekkiwad antiikajal ühe teaduse - geograafia - raamides. Tollane geograafia kirjeldas rahvaste elu-olu ja looduskekkonda, kusjuures looduse üksikkomponentide kirjeldamine ei olnud eemärgiks omaette, vaid ikka tihedas seoses territooriumi asustava rahvastiku omapäraga (БРЯК, КОЗЛОВ, ЛЕВАН 1964: 81). Sidemed etnograafia ja geograafia vahel säilisid ka pärast teaduste diferentseerumist XIX sajandil. Eriti tihedad olid need kireva etnilise koosseisuga Venemaal. Mitmed vana ja hiljem ka nõukogude teadlased, nende hulgas D. Anuššin ja L. Berg, olid nii väljapaistvad geograafid kui ka etnograafid. Nende traditsiooniliste töösuundade alusel on meil NSV Liidus kujunenud uus piirdeteadus etnogeograafia.

Etnogeograafia all tuleb mõista distsipliini, mis uurib etnose territoriaalset levikut, geograafilist asendit ja vastastikust seost looduskekkonnaga erinevates sotsiaalsajanduslikes formaatsioonides. Kui etnograafia uurib etnose ainelist ja vaimset kultuuri, olustikku, kultuuriajaloolisi sidemeid ning selgitab kultuuri arenemise üldisi sea-

* Etnoste all mõistab autor hõimusi, rahvaid, rahvusi, etnilisi ja etnograafilisi rühmi.

duaspärasusi, siis etnogeograafia põhiliselt peaks olema etnoste ja geograafiliste tingimuste vaheliste seoste uurimine.

Seni on etnogeograafias tegeldud põhiliselt etnoste territoriaalse leviku väljaselgitamisega (Численность и расселение народов мира, 1962 j.m.), kuna muud aspektid on vähem tähelepanu leidnud. See etnogeograafia aspekt lähendab teda rahvastikugeograafiale. Kuid rahvastikugeograafias kui majandusgeograafia osas vaadeldakse inimest eelkõige tootjana ja tarbijana, etnogeograafias aga teatud etnose liikmena (Брук, Козлов, Лезин 1963: 15). Nõukogude Liidus on eriti arenenud etniline kartograafia. Etnilisi kaarte on koostatud nii oma maa kui ka teiste maaade kohta. Suurraamatuseks tuleb lugeda vaetava atlase (Атлас народов мира, 1964) koostamist. Käesoleval ajal tegeldakse etnilise kartograafiaga NSVL TA Etnograafia Instituudi etnilise statistika ja kartograafia laboratooriumis (Брук, Козлов 1974: 55).

Kuna etnogeograafia on seotud mingil kindlal territooriumil elavate etnostega, võib uurimisobjektiks olla ajalooliselt ja kultuuriliselt terviklik ala seda asustavate etnostega. Nii võlme Nõukogude Liidus uurida etnogeograafilisi probleeme üleliiduliselt, poliitilis-administratiivsete üksuste või siis mitmeid etnoseid hõlmavate ajaloolis-etnogeograafiliste valdkondade (Kesk- ja Põhja-Venemaa, Volga-Kasimaa, Baltimaa, Kaukaasia) või nende osade liikem. Arvestades traditsioone ja tööjaotust teaduste vahel, võib aluseks võtta ka etnilise päritolu (idaa slaavi, balti, türki-tatari, soome-ugri j.m. rahvad). Et soome-ugri etnograafial (etnoloogial) on vñlja kujunenud ammused uurimistöö traditsioonid (vt. Базкына 1965: 129 - 138), vaatleme allpool ka soome-ugri rahvaste senist etnogeograafilist uurimist ja püüame vñlja selgitada edasise uurimise perspektiive.

Soomeugrilaste levikut on mõõdamines vaadeldud etnograafid ja keeleteadlased oma töödes juba ammu, sest etnoste sotsiaalse ja oluetikuliste ning keeleliste iseärasuste monograafiline uurimine pole mõeldav ilma konkreetsete andmeteta uuritava etnose asuala kohta.

Esimesed täpärased etnograafilised ja geograafilised andmed soomeugrilaste kohta esinevad XVIII sajandi suurte uurimisreisijate G.F. Mülleri, I. Lepjohhini, P.S. Pallase ja J.G. Georgi reisikirjeldustes.

XIX sajandil on suuri teeneid soomeugrilaste uurimisel keeleteadlastel A.J. Sjögrenil, M.A. Castrénil, F.J. Wiedemannil, etnograafidel N. Haruzinil, N. Smirnovil, S. Kusnetsovil jt. (vt. Lõmme 1928: 27-76). Läänemeresoomlaste leviku uurimises on silmapaistval kohal etnograaf ja statistik P. v. Köppen (1793 - 1864). Tema tööst tuleb esile tösta Peterburi kubermangu etnilist kaart (1849) ja selle seletuskirja (1867). Etnograafilist ja statistilist laadi töid on ka geograafil D. Richteril (Bemerkungen über die Twerischen Karelier. Helsinki, 1904) ning Eesti folkloristidel O. Kaldal (Lutsi maarahvas. Helsinki, 1894; Kraasna maarahvas. Helsinki, 1903) ja J. Hurdal (Über die Fleiskauer Esten oder die sogenannten Setukesen. Helsinki, 1904). Analoogilisi töid ilmus ka idapoolsete soomeugrilaste kohta.

Etnograafiline uurimine hoogustus pärast Oktoobrirevolutsiooni. 1920-ndatel aastatel arendas oma tegevust 1917. a. loodud КИРС (Комиссия по изучению племенного состава России и сопредельных стран, в.о. Venemaa ja naabermaade hõimukoosseisu uurimise komisjon). Hinnatavad olid КИРС-i etnilised kaardid, mis aitasid direktiivorganitel läbi viia rahvuslikku territoriaalset korraldust NSV Liidus. Etnilise kartograafia tähtsust selles on tunnistanud ka V. Lenin (Ленинский сборник XXXIV:326).

1927.a. moodustati КИРС-is ka eri sektsioon (Русско-Финская секция), mis hakkas tegelema soomeugrilaste antropoloogilise, etnograafilise, keeleteadusliku, arheoloogilise ja ajaloolise uurimisega (Ольденбург 1928). Pärast seda ilmus rida КИРС-i töid fennougristika alalt (Д. А. Золотарев, Этнический состав населения Северо-Западной Области и Карельской АССР, 1927; Финноугорский сборник, 1928; Западнофинский сборник, 1930).

Pärast etniliste territooriumide (liidu- ja autonoomsete vabariikide, autonoomsete oblastite, rahvusringkondade, rahvusrajoonide ja -külanõukogude) moodustamist langes ära pakiline vajadus edasiseks etnoste kompleksseks uuri-

miseks. Tööd jätkati keeleteaduslikus annas, kus otsene vajadus püsis (kirjakeelte väljatöötamine, sõnaraamatute koostamine). Sama kehtib ka soomeugrilaste uurimise kohta. Sõjajärgsetel aastatel, seoses eri teaduste vahelise koostöö tihenemisega, taaseluustus ka etnogeograafilise uurimissuund, nüüd juba kõrgemal teoreetilisel tasemel.

Kõukogude fennougristika on arenenud sügavuti ja laulu- ti ning muutunud kompleksseks teadusharuks, mis uurib ura- li, s.o. soome-ugri ja samojeedi rahvaste keelt, arheoloogia- giat, antropoloogiat, etnograafiat, rahvaluulet ja kirja- likke mälestisi. On tekkinud uusi fennougristika keskusi uraali rahvaste asualadel (Petrozkoï, Sõktõvkar, Saranak, Joõkar-Ola) või nende läheduses (Sverdlovsk, Perm jt.). Ra- gulaarselt korraldatakse Kõliidulisi fennougristika konve- rentse ja antakse välja spetsiaalset ajakirja Советское финно-угроведение. On avaldatud rida monograafiaid uraali rahvaste etnograafia (B. B. Пименов, Ванса, 1965; P.Ф. Та- ронова, Материальная культура карел, 1965; А. В. Хомич, Нехин, 1966) ning koguteoseid eestlaste (1956), mordvalaste (1960, 1965) ja marilaste (1967) etnogeneesi ja etnilise ajaloo kohta. Kõikides nendes, aga ka keeleteaduslikes töö- des, esineb etnogeograafilisi andmeid.

Kagu eelpool märgitud, on seni siiski uuritud põhili- selt etnoste levikut, hoopis vähema tähelepanu osaliseks on saanud etnoste ja looduskeskkonna vastastikune toime ning geograafilise asendi mõju etnoste arengule. Sellised uuri- mised on aga suure teoreetilise ja praktilise tähtsusega, kuna nad annavad võimaluse avada vastastikuste seoste arengut etnosa ja looduskeskkonna vahel. Toetudes ajaloolisele materialismile, oleks vaja käsitleda nii looduskeskkonna mõju etnostele kui ka etniliste tegurite mõju loodusele. On vaja jälgida looduskeskkonna ja geograafilise asendi mõ- ju kindla etnosa majandusele, asustusele, kultuurile ja et- nilistele protsessidele erinevatel sotsiaalse ja majandus-liku arengu etappidel. Etniliste tegurite uurimisel peaks silmas pidama eri tüüpi kultuurmaastike teket. Kultuurmaas- tike probleem geograafias ei ole uus, kuid käsitledes seda etnogeograafilisest aspektist, seome muutused maastikes neid asustavate etnostega, arvestades seejuures etnosa tra-

ditsioonilist majandustüüpi, asustuse iseloomu, arvukast, etniaalset ja vaimset elu (*Броуни 1973: 261-262*).

Kuigi uurali rahvad ei moodusta eriti suurt osa Nõuko- gude Liidu elanikkonnast (1,9 % 1970. a. rahvaloenduse and- metel), pakub nende etnogeograafiline uurimine teaduslikku huvi, sest nende asualad paiknevad hajusalt suurel terri- tooriumil Jenisee jõeet idas kuni riigi läänepiirini ning põhjatundrateest lõunastepiideni. Seepärast on majanduse ja sotsiaalse käitumisega seotud etnoloogilised nähtused sli- tuvad suurel määral just mitmesugustest kohalikest tingi- mustest (*Безына 1965: 133*).

Ülaltoodu valguses tuleb märkida, et uurali rahvaste etnogeograafiline uurimine peaks hõlmama peale traditsioo- nilise etnoste leviku väljaselgitamise veel nende geograa- filise asendi ja etnoste ning looduskeskkonna vaheliste seoste analüüsi eri ajaloo perioodidel.

Eesti NSV teadlaste tegevusväljaks oleks kõigepealt Eesti territooriumil elanud ja praegu elavad etnosed, samu- ti eestlaste rühmad teistes vennasvabariikides. Kindlasti vajaksid meiepoolset võrdlevat uurimist ka teised lääneme- resoomlased (liivlased, vadjalased, isurid, ingeri sookla- sed, vepelased, karjala, tihvini, valdai ja tveri karjala- sed), samuti laplased. Viimaseid peaks uurima loomulikult koostöös Leningradi ja Petrovski vastava ala spetsialistide- ga. Samasuguste probleemidega tuleks tegelda ka volga, permi, ugri ja samojeedi rahvaid uurivatele keskustel. Mär- kigem siinjuures, et mitmetele huvitavatele etnogeograafi- listele seikadele on oma reisiraamatutes juhtinud tähele- panu Lennart Meri.

Illustreerimaks esltoodud seisukohti toome meie poolt väljatöötatud esialgse töö skeemi. Selle kohaselt võiks kasaagsete väiksemate etnoste (nagu vepelased ja karja- laste rühmad) uurimisel vaatluse alla tulla g e o g r a a f i l i s e a s e n d i (asustusareali ja etniliste piiride kujunemise, erinevate aegade poliitiliste ja admi- nistratiivpiiride, rahvusvahelise olukorra, suurlinnade, teede ja tegurite) ja l o o d u s k e s k k o n n a (looduslike tingimuste ja ressurside - pinnasetuuse, klii- ma, veestiku, mullastiku, taimekatte, loomatiku ja maava-

rade) toime avustava geaali siin siia e-
 le territoriaalele (rahvaetiku paikue-
 misele, linna- ja maarahvastiku osatõhtsusele, asuletüüpi-
 dale) ning kotsiaalele ja demo-
 graafilisele (soolisele, vanuseliasele ja re-
 rekondikule) struktuurile, tegevua-
 afääridele, olemele ning vaime-
 le kultuurile ja etnilistele
 protsessidele, samuti etnose mõju
 matikule.

E i r j a n d u s

- Бромлей Ю.В. 1973. Этнос и этнография. Москва.
- Брук С.И., Козлов В.И., Левин М.Г. 1963. О предмете и зада-
 чках этногеографии. - Советская эт-
 нография 1.
- Брук С.И., Козлов В.И., Левин М.Г. 1964. Современное состо-
 яние исследований по этнической гео-
 графии в СССР. - География населе-
 ния в СССР. Москва-Ленинград.
- Брук С.И., Козлов В.И. 1961. Основные проблемы этнической
 картографии. - Советская этногра-
 фия 5.
- Брук С.И., Козлов В.И. 1974. Основные проблемы этнодемогра-
 фического картографирования. -
 Проблемы картографирования в лемко-
 знаниях и этнографии. Ленинград.
- Вилкума К. 1965. О положении финно-угорской этнографии /эт-
 нологии/ в данное время. - Совет-
 ское финно-угроведение 2.
- Козлов В.И. 1969. Динамика численности народов. Москва.
- Ленинский сборник XXXIV, 6.м.. 1942.
- Ольденбург С.Ф. 1928. Предисловие. - Финноугорский сборник.
 Ленинград.
- Поше Н.Н. 1928. Этнографическое изучение финно-угорских на-
 родов СССР. - Финноугорский сбор-
 ник. Ленинград.

ЭТНОГЕОГРАФИЯ И ФИННО-УГРОВЕДЕНИЕ

Р е з ю м е

На почве традиционных связей между этнографией и географией за последние десятилетия развилась в СССР новая отрасль науки — этногеография. Под этногеографией следует понимать научную дисциплину, изучающую пространственное распределение, географическое положение и взаимодействие с природной средой этносов /племен, народностей, наций, этнических и этногеографических групп/ в разных социально-экономических формациях.

В статье рассматривается этногеографическая изученность уральских народов в СССР.

Многие исследования этногеографического характера проведены не как самостоятель, а включены в состав этнографических и лингвистических трудов. Это касается, прежде всего, количества и территориального распределения разных этносов. Наряду с этим развивалось и этническое картографирование. При сотрудничестве этнографов и географов разных центров финно-угроведения в дальнейшем следовало бы подробнее изучать природную среду уральских народов и этнических групп, уделяя особое внимание взаимоотношениям природной среды и этносов.

ETHNOGEOGRAPHIE UND FINNOUGRISTIK

Z u s a m m e n f a s s u n g

Von den traditionellen Kontakten zwischen der Ethnographie und Geographie bildete sich in der UdSSR in letzten Jahrzehnten ein neuer peripherischer Wissenschaftszweig - Ethnogeographie. Die Ethnogeographie ist eine Disziplin, die die räumliche Verbreitung, die geographische Lage und die Wechselwirkung zwischen der Naturumwelt und den ethnischen Gemeinschaften (Stämmen, Völkern, Nationen, ethnischen und ethnographischen Gruppen) in verschiedenen gesellschaftlich-ökonomischen Formationen untersucht.

Im Artikel wird die Entwicklung der ethnogeographischen Untersuchung der uralischen Völker in der UdSSR betrachtet.

Viele Arbeiten ethnogeographischen Charakters sind die Bestandteile der ethnographischen und linguistischen Publikationen. Derartige Arbeiten klären vor allem die Anzahl und geographische Verbreitung der ethnischen Gemeinschaften auf. Daneben erreichte einen großen Umfang auch die ethnische Kartographie. In der Zukunft wäre es zweckmäßig in verschiedenen Zentren der Finnougristik ausführliche Untersuchungen der Wechselwirkung zwischen der Naturumwelt und den ethnischen Gemeinschaften durchzuführen.